

Beter (leren) spellen na 2005?

Frans Daems

In deze bijdrage¹ willen we de spellingaanpassing van 2005 onderzoeken in het ruimere kader van het leren spellen. Wanneer we effectief spellingonderwijs willen opzetten is het verstandig te kijken naar de volgende zaken: (1) de spellingprocessen, dat wil zeggen de manier waarop het spellen en het leren spellen verlopen; (2) de kenmerken van het spellingsysteem; (3) de interactie tussen de twee vorige; (4) de inbedding van de spelling in het taalonderwijs. Wanneer we wijzigingen in het spellingsysteem, zoals die van 1995 en 2005², willen beoordelen, is het niet onverstandig te kijken of, en hoe goed/slecht de spellingprocessen en de ontwikkeling van de spellingvaardigheid door de aanpassingen in het spellingstelsel ondersteund worden.

SPELLINGPROCESSEN

De werking van ons geheugen, de geheugenopslag en de toegang daartoe, spelen een centrale rol bij spellingprocessen. Heel veel woorden hebben we, met hun betekenis, hun uitspraak en hun schrijfwijze in ons geheugen opgeslagen. Volgens hedendaagse theorieën moeten we ons woordgeheugen opvatten als een reusachtig vertakt netwerk bestaande uit semantische, auditieve deeltjes (fonemen) en visuele/grafische deeltjes (grafemen³). Grotere eenheden zoals foneempatronen of foneemclusters, bv. /iw/, /ɛksi/, en de spellingpatronen of spellingclusters in <ieuw> (*kieuw*), <ectie> (*infectie*), en zo ook grotere gehelen zoals morfemen⁴ en woorden, zijn wezenlijk niets anders dan relatief sterke onderlinge verbindingen tussen al die deeltjes. Hoe meer we die deeltjes en hun patronen in allerlei contexten tegenkomen, hoe sneller ze in ons geheugen kunnen worden geactiveerd doordat een hogere frequentie van voorkomen voor een sterker geheugenspoor en snellere toegang zorgt.

Tijdens de leesontwikkeling bouw je gehelen op van zulke eenheden in de richting van grafemen naar klanken en betekenissen. Tijdens de schrijfontwikkeling bouw je eveneens zulke gehelen op maar nu in de andere richting, die van klanken naar grafemen. De spellingskoppelingen tussen klanken en grafemen (letters en lettercombinaties), en tussen opeenvolgende grafemen in een woord, leren we door ze telkens opnieuw op te merken en te schrijven in wisselende contexten, bv. /m/ - /ei/ - /t/ enerzijds, en <m> - <ei> - <d> (betekenis 'meid' = 'meisje' / spelling *meid*), maar ook <m - <ij> - <t> (betekenis 'mijt' = spinachtig diertje / spelling *mijt*) anderzijds. Het voorbeeld laat zien dat de grafemen ook met het semantische gekoppeld moeten worden.

Verbindingen (connecties) tussen bepaalde klanken en grafemen, grotere gehelen van klanken en van grafemen, opeenvolgingen van grafemen, en betekenissen, worden zo al schrijvende geleidelijk aan versterkt en geautomatiseerd. De sterkte (het 'gewicht')

van de connecties verandert vooral onder invloed van iemands schrijfervaringen, aanzienlijk veel minder onder invloed van zijn leeservaringen. Dat komt omdat lezen en schrijven niet elkaars spiegelbeeld vormen: de grafeem-foneemkoppelingen bij het lezen (bv. <ee> → /e/, /i/ in *zee*, *trainee*) zijn niet het spiegelbeeld van de foneem-grafeemkoppelingen bij het schrijven (vergelijk: /e/ → <ee>, <e>, <ae>, <ai>, <a> in *meet*, *mee*, *reden*, *re*, *gynaecoloog*, *mail*, *cake*). Veel lezen zorgt ervoor dat je veel woorden leert kennen met hun betekenis, hoe je ze moet lezen, en dat je sneller kunt lezen, maar nog niet direct hoe je ze moet schrijven. Dat doe je vooral door die woorden te schrijven. De frequentie waarmee een speller woorden met bepaalde verbindingen schrijft, is van groot belang voor het gewicht van de connecties. Leren spellen betekent dan dat men nieuwe connecties maakt of dat de sterkte van sommige connecties vergroot of verkleint. Dit betekent dan ook dat we heel ons leven als het ware blijven leren spellen.

Hoe sterker een connectie is, hoe sneller ze bij het schrijven beschikbaar komt. Dat verklaart ook meteen het ontstaan van een groot aantal van de spellingfouten. Doordat de koppeling van /ei/ met <ij> in de combinatie met <st>___<|> veel sterker is dan de koppeling met <ei> in dezelfde

combinatie kunnen we het ontstaan van spelfouten zoals in het volgende zinnetje uit De Standaard (26.09.2005) beter begrijpen: *De grond glooit woest, de afdalingen zijn stijl en bezaaid met rotsblokken, terwijl nergens*

een pad te bekennen is. Wanneer als gevolg van de hogere frequentie⁵ de ene vorm veel sterker in ons geheugen ingeprent zit, wordt

ons die vorm bij het schrijven automatisch door ons geheugen opgedrongen, en moeten we onze aandacht goed inzetten om een ongewilde spelfout te vermijden of recht te zetten. Andere bekende voorbeelden zijn: *onmiddelijk* (het wordeinde <elijk> heeft een veel hogere frequentie dan <ellijk>), *interview* (de spelling <ieuw> is veel frequenter dan <iew>), *ik vindt* (<vindt> is veel frequenter dan <vind>).

Het kan ook gebeuren dat we om een of andere reden een woord fout opschrijven, bv. *gitaar* (voor *gitaar*), *franstalig* (voor *Franstalig*), *tengevolge van* (voor *ten gevolge van*), het zo dan ook leren, dat wil zeggen het met die spelling in ons geheugen opslaan, en door het telkens weer fout te schrijven de geheugenopslag ervan nog te versterken. Hoewel we zulke fout opgeslagen woorden in andere teksten vaak correct gespeld lezen, toch helpt veel lezen ons niet om die foute opslag te corrigeren tenzij we juist heel nadrukkelijk en bewust onze aandacht op de spelling van het gelezen woord gaan richten.

SPELLINGSTRATEGIEËN

WOORDBEELDSTRATEGIE

In de praktijk betekent dit alles dat we als speller bij het schrijven, bedoeld of onbedoeld, terecht of niet, de woordbeeldstrategie inzetten: we halen de woorden met hun spelling uit ons geheugen op; de automatische werking van ons geheugen zorgt ervoor dat die opgeslagen vormen automatisch beschikbaar komen met hun spelling, betekenis enz. Ingeval van concurrentie tussen gelijkkluidende vormen zorgt de automatische werking van ons geheugen ervoor dat de sterkst ingeprente (dus

Dit betekent dat we heel ons leven als het ware blijven leren spellen.

de meest frequente) vorm het eerst beschikbaar komt. Die woordbeeldstrategie wordt automatisch ingezet niet alleen voor 'onthoudwoorden' (*meid* en *mijt*; *café*), maar ook voor 'hoorwoorden' (woorden die je zou kunnen spellen door middel van de fonologische strategie, bv. *kat*), en zelfs voor zogenaamde 'regelwoorden' (woorden met een veranderlijk woordbeeld, bv. *katten*, *wordt*).

Hoe schrijven we dan woorden waarvan de schrijfwijze (nog) niet in ons geheugen zit, of waar we bij twifelen? Daar zetten we verschillende strategieën, apart of in combinatie, voor in.

FONOLOGISCHE STRATEGIE

Aan de fonemen van het te schrijven onbekende woord, bv. /p/, /l/, /a/ en /t/ van /plɑt/, en /p/, /l/, /a/ en /n/ van /plan/ koppelen we de corresponderende grafemen <p>, <l>, <a>, <t>: *plaf*, en <p>, <l>, <aa>, <n> *plaan*. In een aantal gevallen moet bij de foneem-grafeemkoppeling rekening worden gehouden met de context binnen het woord, zoals voor het schrijven van enkele <n> en dubbele <aa> in *plaan* en *prana* (zie hierover verder de regelstrategie). Soms werken we met wat grotere gehelen en hebben we voor sommige foneemclusters vaste grafeemclusters: bv. /ew/ spellen we altijd als <eeuw>, dus schrijven we *sleew* als we het ons niet bekende /slew/ moeten opschrijven. Wanneer we deze woorden een paar keer geschreven hebben, zullen we ze de volgende keer schrijven met de woordbeeldstrategie.

ANALOGIESTRATEGIE

We spellen (een stuk van) het ons niet bekende woord analoog met (stuk van) een woord dat we wel kennen:

- het eindfoneem /p/ als in *tob* analoog met *tobbe(n)* (uiteraard in de veronderstelling dat we dit laatste woord wel kennen);
- *web*, *goed*, *vlag*: traditioneel spreekt men hier vaak over 'regel', de zogenaamde 'verlengingsregel', waardoor we , <d> en <g> spellen op grond van de verlengde vorm, onder meer de meervoudsvorm. In feite is het correcter hier van analogiestrategie in plaats van van 'regel' te spreken;
- het eerste element in *cataforese* analoog met bekende woorden beginnend met <cata>, bv. *cataloog*;
- <sel> in *stampsel* analoog met het wordeinde in bv. *mengsel*;
- <iën> in *plenariën* analoog met bv. *glariën*, *neurien*, *oliën*, *meniën*, *ruziën*;
- de spatie in *New Yorker*, *New Yorks* analoog met *New York*;
- *schieuw* met <ieuw> analoog met *nieuw*.

REGELSTRATEGIE

In feite is dit de minst gebruikte strategie, en ook de moeilijkste, juist omdat ze zoveel taalkundig abstractievermogen van de speller vereist! Er wordt vaak gedacht dat taalgebruikers de regelstrategie zouden inzetten om te beslissen over hoofdletter, punt, streepje, apostrof, trema, accenten, aaneenschrijven (eigennamen, soortnamen, verkleinwoorden, samenstellingen, vreemde woorden, afkortingen, klinkerbotsing) en dergelijke. In theorie zou dat kunnen, maar in de werkelijkheid gebruiken spellers meestal de woordbeeldstrategie, en als dat niet lukt de fonologische of analogiestrategie.

Hetzelfde geldt voor de klinkerverenkelingsregel en de medeklinkerverdubbelingsregel. Door toepassing van de zogenaamde

verenkeliingsregel worden bepaalde lange klinkers in plaats van met het basisgrafeem <ee>, <uu>, <oo>, <aa> gespeld met <e>, <u>, <o>, <a> (*wenen, minuten, boten, late*). Zo geldt er ook een zogenaamde verdubbelingsregel voor de consonant na de gedekte klinkers <i>, <e>, <u>, <o>, <a>: *dikke, wennen, hutten, losse, laffe*. Zulke regels maken ongetwijfeld deel uit van ons spellingsysteem, dat wil zeggen dat je ons spellingsysteem kunt beschrijven in termen van deze regels. Maar het is hoogst twijfelachtig of de speller die regels ook als spellingstrategie hanteert. Deze regels zijn behoorlijk moeilijk. Ze vereisen een vlot hanteerbaar inzicht in de begrippen open en gesloten lettergreep, en gedekte en ongedekte (vrije) klinker. Is <aa> in *baan* een gedekte klinker, in een gesloten lettergreep? Bij de definities die hier spelen, dreigt ook makkelijk een vorm van circulariteit: schrijven we <a> en een enkele medeklinker in *banen, banaan* of *apart* omdat de eerste lettergreep open is, of ervaren we bij *banaan, apart* die eerste lettergreep als open omdat we er <a> schrijven⁶? En bij woorden als *banaan, apart, appartement, politie, prostaat, elektrisch, desillusie, redeneren* is er veel variatie in de uitspraak van de minder sterk beklemtoonde klinker in de eerste syllabe, en lijkt het vaak alsof het verschil tussen gedekte en vrije klinker (en zelfs sjwa) geneutraliseerd is.

In deze gevallen, die klassiek beschreven worden als klinkerverenkeling en medeklinkerverdubbeling, heeft de speller deze vormen, *maan* en *manen*, *dik* en *dikke*, meestal allebei in zijn geheugen zitten, en leidt hij de spelling van de ene vorm niet af van die van de andere. Als hij dat toch doet, kan hij even goed de kortere vorm van de langere afleiden als omgekeerd. Wanneer hij het woord niet uit zijn geheugen kan

ophalen (woordbeeldstrategie) past de speller zodoende eerder de fonologische of analogiestrategie dan de regelstrategie toe.

Er is één geval waarbij aangenomen wordt dat de speller wel degelijk regels zou inzetten, hetzij bij het schrijven, hetzij bij het nakijken van het geschrevene: de werkwoordvormen⁷. Bij werkwoorden zou namelijk een grammaticale redenering gemaakt moeten worden, bijvoorbeeld om uit te maken of je spelt met <d> of <t> (*betaald, betaalt*), met <d> of <dt>⁸ (*vind, vindt*), met <tte(n)> of <te(n)> <dde(n)> of <de(n)> (*vergrootte, vergrote; laadden, laden*).

Er doet daarbij nog een ander merkwaardig psycholinguïstisch fenomeen voor. Lange tijd is gedacht dat taalgebruikers zeer economisch met hun geheugen omgaan, en dat ze dus regelmatige vormen niet hoeven op te slaan; het volstaat immers dat ze de regel hanteren waarmee ze al die regelmatige vormen kunnen afleiden. Recent onderzoek⁹ laat echter zien dat taalgebruikers hun geheugen helemaal niet zo economisch gebruiken, maar dat ze allerlei woordvormen, zowel in de gesproken als in de geschreven vorm, in hun geheugen opslaan: *cadeau / cadeaus / cadeautje / cadeautjes / cadeaubon; speel / speelde / speelt / spelen / speelbaar / bespelen / bespeelt / bespeeld / speler / spelertje / spelertjes* enz. Dat er met het geheugen niet economisch omgegaan wordt, hindert niet. Het is immer groot genoeg!

Al zet de taalgebruiker bij werkwoorden vaak geen regels in en laat hij zijn geheugen werken (woordbeeldstrategie), toch levert dat paradoxaal genoeg (maar zeer begrijpelijk) niet eens zoveel spellingfouten op omdat hij meestal wel de meest

frequente vorm moet spellen, en die wordt hem op volkomen geautomatiseerde wijze door zijn geheugen opgedrongen. Zo kan iemand zowel *hij treedt* als *ik aanvaard* correct schrijven, maar als hij toevallig de minder frequente vorm moet schrijven, gaat het dan toch fout in *ik treedt*, *hij aanvaard*. Anderzijds werkt het geheugeneffect – automatisch opdringen van de meest frequente vorm – ook bij het nakijken van het geschrevene, zodat we gemaakte fouten ook dan over het hoofd dreigen te zien.

Deze werking van ons geheugen verklaart waarom we zogenaamde dt-fouten ook in teksten van uiterst vaardige spellers kunnen aantreffen, zoals:

- *Jammer was wel dat hun soort mensen de pot bijna nooit vlees schafte.* (G. van Istendael, 'Mijn Nederland', p. 377)
- *De krant beweert dat ik met die paragraaf wou 'suggereren' dat ik door de partijtop zwaar wordt aangepakt om mijn standpunt over het cordon sanitaire.* (B. Bouckaert, opiniestuk 'Tussen schotschrift en satire', DS 12.07.2005)
- *Meestal wordt bij de hoofdregel vermeldt hoe samenstellingen en afleidingen gespeld moeten worden.* (Cel Taaladvies, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 9.12.2004)

Uit ons onderzoek aan de Universiteit Antwerpen konden we concluderen dat het ontstaan van heel wat regelfouten zoals bij de werkwoorden veel zegt over de (te goede) werking van ons geheugen. Zulke fouten zeggen niets over de verstandelijke of logische vermogens van de schrijver in tegenstelling tot de maatschappelijke vooroordelen die daarover bestaan¹⁰.

SPELLING 2005

In feite kan men in 2005 niet over een echte spellinghervorming spreken. In vergelijking met 1995 is het spellingsysteem als zodanig niet gewijzigd. Zoals intussen ruimschoots bekend is geworden, is één uitzonderingsregel bij de spelling van tussenletters, de 'paardebloemregel', afgeschaft. Voor de rest zijn de bestaande regels behouden. Dat neemt niet weg dat aan een aantal van de regels wel degelijk gesleuteld is. Enerzijds zijn de bestaande regels, die in de Leidraad van 1995 stonden, aanzienlijk meer geëxpliciteerd en genuanceerd, met het oog op allerlei kwesties waarvoor de bestaande regels geen eenduidige uitkomst boden. Anderzijds zijn er richtlijnen toegevoegd voor andere kwesties waarvoor tot nog toe helemaal geen houvast bestond (bv. afkortingen). De algehele systematiek van de Nederlandse spelling is aan de hand van deze regels beschreven in een Technische Handleiding ten behoeve van de samenstellers van de Woordenlijst 2005 en van de andere spellingproducten. Voor het grotere publiek is een meer publieksvriendelijke, maar minder volledige, Leidraad in de nieuwe editie van de Woordenlijst opgenomen. Ten overvloede, laat het duidelijk zijn: de 'regels' waarvan hier sprake beschrijven de spellingssystematiek, zijn geen strategieën voor het spellen en zijn niet ontworpen voor didactische doeleinden.

De 'regels' waarvan hier sprake beschrijven de spellingsystematiek, zijn geen strategieën voor het spellen en zijn niet ontworpen voor didactische doeleinden.

Mede als gevolg van de talrijke lacunes in de beregeling van het systeem zoals beschreven in de toenmalige Leidraad, waren er in de Woordenlijst 1995 nog heel wat inconsistenties, inconsequenties en fouten geslopen. Die zijn nu grotendeels weggewerkt. Ook zullen veel aanpassingen in de Woordenlijst 2005, bv. *hartenlust* (was *hartelust*), *hij-vorm* (was *hijvorm*), *ik-roman* (was *ikroman*), *Maya-indiaan* (was *maya-indiaan*), *voor zover* (was *voorzover*) door de gebruiker nauwelijks of niet opgemerkt worden doordat die woorden nu, volgens de regels, gewoon gespeld worden zoals de gebruiker ze spontaan al spelde op grond van de door hem spontaan ingezette spellingstrategieën, met name woordbeelden analogiestrategie, terwijl diezelfde spelling volgens de Woordenlijst 1995 nog fout was.

De sleutelwoorden voor de Spelling 2005 zijn *gelijkvormigheid* en *analogie*. Beide zijn concretisering van wat we in meer algemene zin *consistentie* noemen. Met een vergrote gelijkvormigheid en meer uitgebreide analoge spellingen mag verwacht worden dat de gebruiker de woorden daardoor meer effectief in zijn geheugen kan opslaan en ze er waar nodig uit kan ophalen. En ook dat de gebruiker voor woorden die niet in zijn geheugen zitten gemakkelijker de passende analogie kan vinden. Op die manier speelt de spelling beter in op de meest gebruikte strategie van de speller: de geheugen- of woordbeeldstrategie. Die gerichtheid op maximale consistentie, zowel op het niveau van de aparte woorden (gelijkvormigheid) over de woorden heen (analogie), kan met enkele voorbeelden geïllustreerd worden.

GELIJKVORMIGHEID

Eenzelfde woord of woorddeel spel je in samengestelde woorden hetzelfde als in enkelvoudige woorden: met of zonder -n-, al dan niet aan elkaar vast, met of zonder spatie, met of zonder liggend streepje, met of zonder hoofdletter enz. Woorden waarvan de spelling nu gelijkgetrokken is, zijn onderstreept; van sommige vormen weten we gewoon niet hoe ze vroeger gespeld moesten worden.

- *paarden* / *paardenstal*, *paardenbloem* [terugkeer naar vóór 1954];
- *padden* / *paddengif*, *paddenmoedernaakt*, *paddengras*, *paddenstoel* [terugkeer naar vóór 1954];
- *dronken* / *dronkenschap*, *dronkenman*, *dronkenlap*;
- *Rode Kruis* / *Rode Kruispost*; *Middellandse Zee* / *Middellandse Zeefanaat*;
- *New York* / *New Yorkavontuur*, *New Yorkachtig*, *New Yorker*, *ex-New Yorker*, *oud-New Yorks*;
- *Vlaams-Brabant* / *Vlaams-Brabantverkenning*, *Vlaams-Brabander*, *Vlaams-Brabantse*;
- *Alpen* / *Alpendorp*, *Alpenflora*, *Alpenrit*;
- *Johannes Vermeer* / *Johannes Vermeercongres*, *Johannes Vermeerachtig*;
- *middeleeuwen* / *middeleeuws* [terugkeer naar vóór 1995];
- *11 juli* / *11 juliviering*; *7 uur* / *7 uurjournaal*;
- € 20 / € 20-biljet; 50 euro / 50 eurobiljet;
- *koolstof 14* / *koolstof 14-methode*; *8 uur* / *8 uurjournaal*;
- *vitamine C* / *vitamine C-kuur*;
- *crème* / *crèmepeje*; *cordon bleu* / *cordon bleutje*; *tournedos* / *tournedostje*; *pince-nez* / *pince-nezs*, *pince-neztje*; *tricot* / *tricotje*, *tricotje*, *tricotje*; *souvenir* / *souvenirs*, *souvenirtje*, *souvenir-tje*; *diner* / *dinertje*, *diner-tje*.

ANALOGIE

Woorden die op een vergelijkbare manier gevormd zijn, worden volgens dezelfde systematiek gespeld. Nieuwe woorden, woorden van vreemde herkomst, afkortingen enz. volgen zoveel mogelijk dezelfde systematiek als de 'gewone' Nederlandse woorden: met of zonder -n-, al dan niet aan elkaar vast, met of zonder spatie, met of zonder liggend streepje, met of zonder hoofdletter enz. Naast de voorbeelden hierboven volgen er hier nog andere:

- alle samengestelde woorden met een Latijns of Grieks voorvoegsel (*pro*, *anti*, *contra*, *pseudo*, *quasi*, *de*, *re*, *bi*, *micro*, *supra* enz.) worden behandeld als samenstelling en krijgen alleen bij klinkerbotsing of een volgende hoofdletter of speciaal teken een liggend streepje: *prowesters*, *pro-Europees*, *antiwesters*, *anti-economisch*, *contrawesters*, *contra-expertise*, *coauteur*, *co-educatie*;
- namen van tijdperken alle met kleine letter: *oertijd*, *ijstijd*, *kleine ijstijd* (1200-1800), *prehistorie*, *bronstijd*, *ijzertijd*, (*oude/nieuwe*) *steentijd*, *paleolithicum*, *oudheid*, *middeleeuwen*, *middeleeuws*, *zestiende eeuw*, *nieuwe tijd*, *renaissance*, *renaissancetijd*, *nieuwste tijd*, *interbellum*;
- namen van kunst- en gedachtestromingen alle met kleine letter (in principe onveranderd!): *art nouveau*, *jugendstil*, *magisch realisme*, *naturalisme*, *romantiek*, *reformatie*, *contrareformatie*, *renaissance*, *barok*, *symbolisme*, *verlichting*, *aufklärung*, *gotiek*, *dadaïsme*. Daardoor ook geen onderscheid meer zoals vroeger tussen bv. *renaissance* als stroming en *Renaissance* als tijdperk maar dan toch weer *renaissancetijd*;
- historische gebeurtenissen (geen tijdperken) met hoofdletter (in principe onveranderd): *Tweede Wereldoorlog*, *Verdrag van Münster*, *Val van Antwerpen*, *Guldensporenslag*, *Brabantse Omwenteling*, *Shoah*, *Endlösung*, *Congres van Wenen*;
- liggend streepje na speciale tekens tussen twee delen van een samenstelling: € 20-biljet, koolstof 14-methode, C14-datering, 80-jarige, jaren 60-idealisme, type II-fout, Leopold II-achtig; apostrof bij afleidingen: A4'tje, A4's, een 3'tje, een + 'je, een 80'er, twee c's;
- samengestelde woorden met een woordgroepachtig linkerdeel met hoofdletters en spatie op dezelfde wijze als in *New York / New Yorker*, *oud-New Yorks* enz.: *Jeroen Bosch / Jeroen Boschstraat*, *Jeroen Boschachtig*; *Rode Kruis / Rode Kruispost*; een Duitse herder / een Duitse herderachtig beest [?]; de Tweede Britse Legerlaan; Nieuwe Orde-idealen;
- *Amerikaan*, *Germaan*, *Slaaf*, *Palestijn* → *Kelt*, *Jood*, *niet-Joodverklaring*, *Joods*, *Azteek*, *Berber*, *Inuit*, *Maya-indiaan*, *Bosjesman*, *Koerd*, *Mohikaan*. Vanaf nu een hoofdletter bij namen van specifieke volkeren, ongeacht of die met de naam van een land samenhangen; geen hoofdletter waar het overkoepelende benamingen (*indianen*, *blanken* enz.) betreft;
- daarnaast ook *jood*, analoog met *moslim*, *christen*, *hindoe*, *socialist*, *humanist*, *vrijzinnige*, *taoïst* wanneer we de aanhanger van een godsdienst of stroming bedoelen;
- scherpere afgrenzing tussen persoonseigennamen en daarvan afgeleide woorden die niet meer de persoon zelf aanduiden: *ziekte van Alzheimer* ~ *alzheimer*(patiënt), een *alzheimerachtige* aandoening (≠ een *Alzheimerachtige onderzoeker*); *wet van Pascal* ~ 200 *pascal*. Vandaar vormen zoals: *molotovcocktail*, *argusogen*, *augiasstal*, *danaïdenvat*, *gideonsbende*, *hermesstaf*, *oedipuscomplex*, *pyrrusoverwinning*, *pfeiffer*(patiënt), *downsyndroom*, *salomonsoordeel*, *shetlander* (paard), *dopplereffect*, *ampèremeter*, *montessorischool*, *daltononderwijs*, *freinetonderwijs*, *dieselmotor*;
- initiaalwoorden (bv. EHBO; je leest elke letter met uitspreken van de corresponderende letternaam: / ee haa bee oo/) krijgen een streepje in samenstellingen, een apostrof in afleidingen: *tv-ontvangst*, een *cd-rw*, een *cd-rom*, *EHBO-opleiding*, *EHBO'er*, *CLB's*, *BV's*, *BN'er*, *hso'er*, *vmbo'er*, *tv's*, *tv'tje*, *sms'te*;
- letterwoorden (bv. *vip*; je leest de letters met de klank die ze voorstellen: /vip/, niet /vee ie pee/) worden behandeld zoals alle gewone Nederlandse woorden voor aaneenschrijven, klinkerbotsing, verkleinwoorden, meervouden enz.: *bomalarm*, *bommoeder*; *remspoor*, *remslaap*; *eetprobleem*; *aidspatiënt*. En dus ook: *hobuër*; *cd-rom* (initiaalwoord + letterwoord), *cd-roms*, *cd-rommetje*; *sonar*, *hij sonart*, *sonarde*, *heeft gesonard*;
- verkortingen net zoals letterwoorden: *horecavoorzitter*; *dino's*, *dinoetje*; *bamastructuur*, *het gebama*, *de bama's*;
- vanwege de hoofdletters een liggend streepje in allerlei afkortingen. Initiaalwoorden: *anti-VVD*, *pro-CD&V*; letterwoorden: *de oer-Navo*, *de oer-NAVO*, *het Navo-hoofdkwartier*, *het NAVO-*

hoofdkwartier, de SER-voorzitter; verkortingen: Benelux-verdrag, de BAMA-structuur, het ge-BaMa, het StuBru-forum, het ge-StuBru;

- samengestelde woorden met -aard, -achtig, -schap, -dom worden behandeld op de manier van samenstellingen niet van afleidingen, bv. wat betreft lettergreepvorming, afbrekingsplaatsen, verenkelling van lange klinkers, klinkerbotsing (liggend streepje, geen trema), behoud van hoofdletter, tussenletters: *rots-achtig* (niet *rot-sachtig*), *snoodaard* (niet *snodaard*), *geelachtig* (niet *gelachtig*), *lila-achtig* (niet *lilaächtig*), *Johannes Vermeerachtig* (niet *johannesvermeerachtig*), *Kafka-achtig*, *SPA-dom*, *bodeschap*;
- al dan niet aaneenschrijven van gelijk gevormde leenwoorden uit het Engels: *offshore*, *onshore*, *offline*, *offday*, *offside*, *offset*, *online*, *inline*, *allround*, *allrisk*, *eyeopener* (was *eye-opener*), *pullover* (was: *pull-over*);
- woon-werkverkeer, leer-werktraject, *maag-darmkanaal*, *maag-darmklachten*, *arts-patiëntrelatie*. Een gelijke onderliggende systematiek (het eerste deel bestaat uit twee woorden met een en-relatie ertussen) zorgt ervoor dat zulke woorden op een analoge wijze met een liggend streepje gespeld worden; daarin verschillen ze van andere driedelige samenstellingen met een intuïtief duidelijk andere structuur zoals *woonwagenkamp*, *leerplanontwikkeling*, *maagslijmvlies*, *glastuinbouw*, *kniepeesreflex*.

SPELLINGONDERWIJS

Het spellingonderwijs hanteert heel wat werkwijzen en oefenvormen die goed aansluiten bij de strategieën van de speller.

INPRENTING

Zo is om te beginnen inprenting altijd al een uiterst belangrijk instructieprincipe geweest. Al van op heel jonge leeftijd leren kinderen eerst eenvoudige koppelingen tussen fonemen en grafemen: bv. /a/ → <a> (*ba*), /a/ → <aa> (*baa*), /u/ → <oe> (*doe*). Later komen daar al snel moeilijker en meer complexe koppelingen bij: /al/ → <all> (*ballen*), /a/ → <a> (*balen*), /aj/ → <aai> (*zaai*). Bij dat inprenten gaan de

fonologische en de woordbeeldstrategie hand in hand. Het inprenten van de foneem-grafeemkoppelingen verloopt immers via het inprenten van (de spelling van) woordjes. Er worden bovendien allerlei woorden ingeprent waarbij het onthouden van het woordbeeld cruciaal is.

**Het spelling-
onderwijs
hanteert heel wat
werkwijzen en
oefenvormen die
goed aansluiten
bij de strategieën
van de speller.**

Denk maar aan de vele mogelijkheden in het Nederlands om onze klinkers en medeklinkers te spellen, zowel in inheemse woorden, bv. <ei> en <ij>, als in uitheemse woorden, bv. de grafemen voor /e/ in *trainer*, *break*, *ex aequo*, *cake*, *rendez-vous*, *café*, *hüttenkäse*. Ook woorden met liggende streepjes, trema's, hoofdletters, apostrofs, hoofdletter vs. kleine letter, tussenletters <e> of <(e)n> kunnen goed worden ingeprent.

De meest voor de hand liggende inprentingsmethode lijkt het aanbieden van de visuele woordvorm, maar alleen maar woordjes lezen, of zelfs overschrijven blijkt niet voldoende. De leerlingen moeten ook bewust aandacht besteden aan de opbouw van het hele woord, de fonemen waaruit het woord bestaat (foneemanalyse), de betekenis van het woord, en de grafemen (letters en lettercombinaties) en hun volgorde. In hun onderzoek met beginnende spellers vonden Bosman (1994) en Bosman & Van Hell (1999) dat lezen helemaal geen effectieve manier is om de spelling van woorden te leren. Bosman (1994) vond wel effectiviteitsverschillen tussen drie onder-

zochte trainingsvormen. In stijgende orde van effectiviteit kwamen: (1) overschrijven (kopiëren), (2) het spellingprobleem in een aangeboden woord (bv. <ei> of <ij>) aanduiden, en (3) een woord luidop lezen en het nadien zonder het nog te zien hardop spellen. Belangrijk is ook dat ze ontdekten dat het effectiever is als een kind aandacht heeft voor het volledige woord, bv. 'geit' of 'zang', dan alleen voor één specifiek grafeem of grafeemcluster, <ei> of <ng>. Oefeningen met slechts een deel van het woord, zoals invuloefeningen, zijn dus waarschijnlijk minder effectief, en zeker niet voldoende.

Bij een ander onderzoek van met behulp van 12 woorden met een bekend probleem-grafeem (onderstreept): *paleis*, *rondje*, *schilderij*, *bloot*, *stouterd*, *vuilnis*, *miauwen*, *pantoffel*, *kachel*, *modder*, *nagel*, *hengel* vonden Bosman & Van Hell (1999) deze oplopende volgorde van effectiviteit:

- het woord hardop lezen;
- het woord overschrijven (kopiëren);
- grafeemselectie: het woord (bv. 'paleis') hardop lezen en daarna zonder het woord nog te zien het juiste grafeem uit twee alternatieven (<ei> en <ij>) aanduiden;
- mondeling spellen: het woord hardop lezen, en daarna elke letter uit het hoofd opzeggen;
- visueel dictee: het woord op een kaartje nauwkeurig bekijken, het kaartje omdraaien en dan het woord opschrijven.

In het basisonderwijs, veel meer dan in het secundair, hebben de educatieve auteurs zich in de afgelopen jaren ingespannen om de inprentingsoefeningen leuker te maken door middel van gevarieerde spelling-opdrachten en van illustraties. Verder worden er tal van educatieve softwarepakketten

aangeboden, het ene al beter dan het andere. Het zou goed zijn mocht men zich in het secundair onderwijs nog meer het grote belang van het inprenten realiseren en de didactiek daarop meer afstemmen.

ANALOGIE EN REGELS

De andere instructieprincipes, analogie en regels, gaan vaak samen met inprenting van woordvormen, ondersteunen en versterken ze. Een groot deel van wat in schoolboeken onder de noemer 'regel' gepresenteerd wordt, zijn in feite quasiregels, analogie-redeneringen, en dus geen echte regels. Een quasiregel levert in veel gevallen een goede uitkomst op, maar voor andere gevallen dan weer niet. Een typisch voorbeeld vormen de zogenaamde regels voor het schrijven van eigennamen, althans zoals die in het schoolboek gepresenteerd worden. Voor de lerende zijn de voorbeelden op grond waarvan hij nadien andere gevallen analoog kan spellen, van groot belang, bv. *Schelde*; *Zuid-Afrika*, *Zuid-Afrikaan*; *New York*, *New Yorks*, *New Yorker*, *New Yorkavontuur*.

Van echte regels kunnen we waarschijnlijk wel spreken bij het aanleren van de spelling van werkwoorden:

- spelling van de stam als basis voor alle andere werkwoordvormen. Dat geldt zowel voor inheemse werkwoorden als voor uitheemse: *vrees*, *kom*, *vind*, *fake*, *delete*, *lease*, *skype*, *volley*, *douch*., vandaar: *hij vreest*, *vindt*, *faket*, *deletet*, *leaset*, *skypet*, *volleyt*, *doucht*;
- spelling van <d> of <dt>, <dde(n)> of <de(n)> enz. op grond van grammaticale analyse bij een beperkte groep van werkwoorden: *bevind* / *bevindt*; *gedownload* / *downloadt*, *downloadden*, *downloaden* enz.

Wel ziet het ernaar uit dat deze regels (al dan niet in algoritmische vorm gepresenteerd) vooral ingezet kunnen worden bij het nakijken van wat iemand al geschreven heeft.

ONDERWIJSAANBEVELINGEN

Op grond van de huidige kennis over spelling(leer)processen zouden we de volgende aanbevelingen voor de onderwijspraktijk kunnen doen:

- Hou bij het opzetten van spellinglessen, oefeningen enz. rekening met hoe het brein van de leerling met spellen omgaat, in het bijzonder met de werking van het geheugen.
- Woorden leren schrijven doe je vooral door ze – met gerichte aandacht – te schrijven.
- Bied te leren vormen zowel auditief als visueel aan.
- Hoewel het schools mag lijken, laat leerlingen een nieuw te leren vorm individueel voor zichzelf opzeggen, aandachtig bekijken en voor zichzelf mondeling spellen, en ten slotte ook opschrijven en checken.
- Doe dit geregeld occasioneel naar aanleiding van een nieuw of moeilijk woord bij lezen, schrijven, bij het corrigeren van een schrijffout...
- Laat bij invuloefeningen volledige woorden invullen in plaats van alleen stukjes eruit; dat vraagt dan meestal wel een auditieve (gedicteerde) stimulus.
- Leg bij nieuw te leren of te oefenen woorden telkens de band met de uitspraak en de betekenis.
- Laat leerlingen individueel hun eigen lijstjes aanleggen van gevaarvormen, woorden of spellinggevallen waar zij het persoonlijk moeilijk mee hebben.
- Bij toetsing is het veel belangrijker dat leerlingen de woorden goed kunnen schrijven dan dat ze de onderliggende systematiek (de zogenaamde regels) kunnen opzeggen.
- Laat leerlingen hun eigen geschreven teksten behoorlijk reviseren op de verschillende aspecten van het schrijven: tekststructuur, inhoudelijke kwesties, aangepastheid van stijl en register, vormverzorging en -correctheid, inclusief spelling.
- Laat leerlingen elkaars teksten op spelling nakijken (fouten in eigen teksten herken je niet zo makkelijk, anders had je ze niet gemaakt).
- Laat leerlingen bij het nakijken van eigen of elkaars teksten gebruik maken van alle mogelijke hulpmiddelen (woordenlijst, schoolboek, woordenboek, algoritmekaart, spellingchecker, internetsites zoals de *Woordenlijst*, *Taaladvies.Net* (Taalunieversum) of *VRTtaal.net*.

De voorgaande aanbevelingen mogen niet doen vergeten dat spelling ingebed hoort te zijn in schrijven, communiceren, en ontwikkeling van attitudes en taalbeschouwelijke inzichten. Daarom is spelling

trouwens geen aparte vaardigheid in de leerplannen en eindtermen. Wij doen daarom ook graag de volgende aanbevelingen:

- Spelling hoort in de eerste plaats een geïntegreerde component van schrijven te zijn, spellingvaardigheid functioneert niet als aparte vaardigheid.
- Laat leerlingen in taalbeschouwingsonderwijs de onderliggende systematieken ontdekken, bv. door de gewone spelling te vergelijken met die van sms- of chattaal, door de spelling van het Nederlands te vergelijken met die van een andere taal (welke problemen hebben anderstaligen met onze spelling?), door ze te laten ontdekken hoe gemakkelijk de spelling van het Nederlands is in vergelijking met die van het Engels of Frans, door leerlingen zelf algoritmetjes te laten ontwerpen voor de spelling van een bepaald foneem (bv. van /s/) of van een bepaalde categorie woorden enz.
- Laat leerlingen in taalbeschouwingsonderwijs onderzoeken in welke gevallen een tekst goed verzorgd moet zijn en de spelling dus ook, en wanneer dat minder belangrijk is.
- Ga met leerlingen na hoe communicatie, boodschap en taalvorm zich onderling verhouden.
- Laat leerlingen in taalbeschouwingsonderwijs onderzoeken welke maatschappelijke houdingen, oordelen en vooroordelen ten opzichte van correct spellen bestaan.
- Exploreer met leerlingen in taalbeschouwingsonderwijs in de derde graad also de werking van ons geheugen, voer met hen experimentjes uit.

ALLES KAN BETER

Er zullen in het Groene Boekje of in de woordenboeken ongetwijfeld nog wel foute of dubieuze toepassingen van de regels gevonden worden. De eerste zijn al gemeld, bv. *Fran-krijk*, *wor-kaholic* (foute splitsingen), twijfel over de spelling *reïncarnatie* (waarom

geen koppelteken?), *Sovjet-communisme* (waarom een koppelteken?), *neestem* (koppelteken ontbreekt), *vijfachtste* (spatie ontbreekt), *kafka-achtig* (moet hoofdletter hebben, correct in Van Dale) enz.¹¹

En er blijven moeilijke, onopgeloste kwesties bestaan, bv.

- c/k: *cataloog*, *katalyse*;
- aaneenschrijven of niet: *dat het er()boven()op()zat*, *online()versie*, *te()voorschijn ()komen*, *vioolspelen ↔ fluit()spelen*;
- *mijn schattenkind* (n-regel?) / *schattekind* (analoog met *schattebout*)? *schatte(n)meid*? *schattebol ↔ schattenbol*? (... *dat vindt mijne schattebol over mijn probleem! Ik vind dat ik te dik wordt. Ik ben op een paar maanden tijd een paar kilo bijgekomen.* (op een website)

Ook de spelling van de werkwoorden blijft een onopgelost probleem¹².

Anders gezegd, een perfecte spelling kun je alleen maar krijgen wanneer je een spelling mag bedenken voor een taal waar nog geen spelling voor bestond. Daar staat tegenover dat we ons met het Nederlands gelukkig mogen prijzen dat onze spelling nog redelijk dicht bij de uitspraak van nu staat, en niet in de situatie van het Engels of het Frans zit.

Het Engels wordt nu immers grotendeels geschreven zoals het werd gesproken voor de 15de eeuw, het Frans zoals in de 16de eeuw en vroeger. Dat levert gigantische problemen op voor de ontwikkeling van de geletterdheid in de Engelse en Franse taalgebieden waar onze problemen peanuts bij zijn.

Frans Daems

*Universiteit Antwerpen, Departement Taalkunde en
Instituut voor Onderwijs- en Informatiewetenschappen
Universiteitsplein 1, 2610 Wilrijk
frans.daems@ua.ac.be*

Noten

- 1 *Dit is een enigszins bijgewerkte versie van een workshop, verzorgd op de 'Dag van het Nederlands' bij het Eekhoutcentrum, KULAK, 12.10.2005. Veel in deze uiteenzetting is geïnspireerd door of in aangepaste vorm overgenomen uit Venstermans & Daems (2004). Sommige andere stukken van de auteur in verband met spelling en spellingonderwijs zijn te vinden op <www.ua.ac.be/frans.daems>.*
- 2 *Zie de woordenboeken, evenals de Woordenlijst 2005, ook raadpleegbaar op <<http://woordenlijst.org>>; zie ook de spellingsite van de Nederlandse Taalunie: <<http://taalunieversum.org/taal/spelling/>>.*
- 3 *Grafemen bestaan uit een letter of een lettercombinatie; het zijn de kleinste functionele eenheden in het schrift, zoals de fonemen dat zijn in de gesproken taal. Zo wordt het foneem /t/ weergegeven door de grafemen <t> (eten), <tt> (letter), <th> (ether), <d> (hoed), <dt> (vindt).*
- 4 *Morfemen zijn de kleinste betekenisvolle eenheden. Zo bestaat het woord 'hoed' uit één morfeem, 'hoeden' uit twee, 'boekhandels' uit drie en 'werkwoord-vervoeging' uit vijf morfemen.*
- 5 *Een goed benaderend idee van de frequentie van woordvormen kan snel gevonden worden met behulp van zoekmachines zoals Google. Men vergelijkte bv. het aantal voorkomens van 'stijl' (2.280.000) en 'steil' (254.000).*

- 6 Zo herinner ik me dat ik in de lagere school geen bevredigend, of althans geen begrijpelijk, antwoord kreeg op mijn vraag waarom ik 'hese' niet even goed als 'heesse' kon spellen. Ook valt er voor veel taalgebruikers geen verschil te horen in de uitspraak van het begin van 'apart' en 'appartement', ofschoon we het eerste met 1 <p> en het tweede met dubbele <pp> schrijven.
- 7 Zie o.m. Sandra, Daems & Frisson (2001).
- 8 Op grond van het regelsysteem zouden we eigenlijk moeten spreken van al dan niet toevoegen van <t> en van de 't-regel' in plaats van de 'dt-regel'. In feite ziet de speller <d> en <dt>, net zoals <t> als verschillende spellingen voor het eindfoneem /t/. Iets analoogs moet gezegd worden over enkele en dubbele <t> en <d>.
- 9 We verwijzen zowel naar internationaal onderzoek als naar eigen onderzoek aan de Universiteit Antwerpen (o.m. door D. Sandra, S. Frisson en Fr. Daems).
- 10 Een prachtige illustratie van die vooroordelen is te vinden in sommige reacties in Taalschrift op mijn bijdrage 'Waarom nog zwaar tillen aan t of d...' (15.10.2003): <<http://taalschrift.org/discussie/000195.html>>.
- 11 Inmiddels is een lijst met errata op internet geplaatst (<http://woordenlijst.org/erratalijst>). Het gaat om 149 woorden die aangepast zullen worden in de online-versie van het Groene Boekje. (nvdr/RR)
- 12 De problematiek van de werkwoordspelling, in het bijzonder van de zogenaamde dt-regels, zal niet opgelost geraken en heel veel leertijd en -inspanningen blijven vergen zolang men de huidige regelsystematiek handhaaft. Die regelsystematiek is in onze ogen in feite etymologisch van aard, terwijl een andere, even logische systematiek, die beter aansluit bij de strategieën van de speller, even goed mogelijk is (zie Daems 2000; Daems 2002).

Bibliografie

Daems, Fr. (2000). Walglijk en Ongerijmd: Over de leerbaarheid van de werkwoordspelling. In S. Gillis, J. Nuyts & J. Taldeman (Red.), *Met taal om de tuin geleid. Opstellen voor Georges De Schutter* (p. 95-113). Antwerpen: Universitaire Instelling Antwerpen.

Daems, Fr. (2002). Zoals wij zijn zo wordet gij. Is de werkwoordspelling logisch of etymologisch? In: R. Haest, L. Van Waes & D. De Caluwé (eds.). *Communicatief bekeken: Liber amicorum Stijn Verrept* (p. 42-54). Mechelen: Kluwer.

Sandra, D., Daems, Fr. & Frisson, S. (2001). Zo helder en toch zoveel fouten! Wat leren we uit psycholinguïstisch onderzoek naar werkwoordfouten bij ervaren spellers? *Vonk*, 30/3, jan.-feb. 2001, p. 3-20.

Taaladvies.Net. <<http://taalunieversum.org/taal/advies/>>

Taalunieversum. <<http://taalunieversum.org/>>

Van Dale (2005). *Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal XIV*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.

Venstermans, T. & Daems, Fr. (2004). Spellingonderwijs: spellen om te schrijven en gelezen te worden. In: Fr. Daems, K. Van den Branden en L. Verschaffel (red.), *Taal verwerven op school. Taaldidactiek voor basisonderwijs en eerste graad secundair* (p. 155-188). Leuven: Acco. (Dit hoofdstuk geeft een beeld van de hedendaagse spellingdidactiek.)

VRTtaal.net. <www.taaldatabanken.be>

Woordenlijst Nederlandse Taal (2005). Tiel/Den Haag: Lannoo/SDU.

NOVA ET VETERA: CAHIER SPELLINGNUMMER

Het artikel van Frans Daems, *Beter (leren) spellen in 2005*, wordt gepubliceerd met toestemming van de redactie van Nova et Vetera, tijdschrift van het Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs (VVKSO). In het februari-nummer van *Nova et Vetera* (LXXXIIIe jg., 2005-2006, nr. 3) krijgt het hot item 'spellingaanpassing 2005' heel wat aandacht. Twee artikelen benaderen het thema: het eerste is van Frans Daems en is in dit nummer van *VONK* eveneens gepubliceerd. Het tweede artikel van Marleen Lippens (VVKSO) brengt een operationalisering van achtergrondkennis uit het eerste artikel en van het leerplan. De lezer krijgt een formulering van de (tussen)doelen en concrete procedures voor de scholen. Wanneer geldt de nieuwe spelling voor de scholen? Hoe kunnen scholen en leraren er zich op voorbereiden? Hoe kan een school iedereen op de hoogte brengen, hoe maken de leraren en het personeel zich de spellingaanpassing eigen? Wat zijn de belangrijkste veranderingen? Het artikel brengt mogelijke antwoorden en stelt een concrete aanpak voor.

Het nummer van *Nova et Vetera* bevat ook een artikel van Lies Sercu (K.U.Leuven) over begeleid zelfstandig leren in de talenvakken.

Redactie Nova et Vetera, Guimardstraat 1, 1040 Brussel